

De strijd van Kamperveen tegen het water

door D.M. van der Schrier

Inleiding

De strijd van Kamperveen tegen het water verliep uitzonderlijk. Getracht zal worden die te verklaren. Een belangrijke bron voor de feiten is de uitstekende publicatie van Van Engelen van der Veen getiteld 'De bedijking van den IJssel en zijne monden', gepubliceerd in *Verslagen en mededelingen van de VORG 41* (1924). De recente geschiedenis beschreef Wim Coster in het boek *Leven met het water in de IJsseldelta* (Kampen 2002). Daarin staat dat Mr. Gerrit Abraham Jan van Engelen van der Veen leefde van 1884-1933 en vele functies in de waterschapswereld vervulde, waaronder die van dijkgraaf van Kamperveen. Vandaar zijn deskundigheid. Het gemaal van Kamperveen, in gebruik genomen in 1936, is naar hem vernoemd.

De bodem

Bodemkundig komt Kamperveen globaal genomen overeen met Mastenbroek: klei op veen op zand. Maar er zijn ook verschillen. Zo blijkt het veen uit veenmos, dat wil zeggen uit hoogveen te bestaan. Het zand bevindt zich meestal op een geringe diepte: minder dan 1.20 meter. Waar veenmos wordt aangetroffen, kan ooit een veenkoepel hebben gelegen. Dit is hier niet zo. Uit het regelmatige kavelpatroon van Kamperveen blijkt niets van verschillen in terreinhelling van zodanige omvang dat daarmee bij het verkavelen rekening moest worden gehouden. Een uitzondering hierop is het patroon aan de zuidzijde van de polder. Daar zijn de sloten gericht op het natuurlijke stroompje De Riete, in het verleden 's-Grevenrijt geheten, dat nu nauwelijks meer aanwezig is. Het terrein helde daar zowel naar als in de langsrichting van de Riete. Dat daar bij het verkavelen rekening mee moest worden gehouden, blijkt uit de zogenaamde visgraatstructuur van de sloten. Zij staan ter weerszijden van de Riete loodrecht op elkaar. Kamperveen bestond uit de helft van een uit het zuiden komende veenrug, waarvan de andere helft op Gelders gebied lag. Aanvankelijk was op deze

Het gemaal Van Engelen van der Veen. Foto: Bert Prins 2007

nog onbedijkte rug akkerbouw mogelijk. Hierop wijst het toponiem Hollander Akkers en ook het gebruik van de akker als lengtemaat. Een hoeve was hier 16 akkeren of 32 roeden breed. Deze conclusie volgt uit de opsommingen van de omvang van de erven, waarin ettelijke keren 16 akkeren voorkomt.¹ Bovendien blijkt het uit het voorkomen van de begrippen *vierendeel* en *achtendeel* voor een stuk land.² De breedte van de erven komt overeen met die in Staphorst/Rouveen en Vriezenveen. In Holland en Utrecht ging men daarentegen in het algemeen van 30 roeden uit. Toch is er een groot verschil tussen Kamperveen en Staphorst en omgeving, omdat in Kamperveen vermoedelijk niet de Sallandse roede (4.53 meter) is gebruikt, maar een kleinere. In 1833 werd namelijk in Kamperveen 2500 morgens gelijk gesteld aan iets meer dan 2000 hectare.³ Hierbij past een roede van ongeveer 3.70 meter. Van Engelen van der Veen noemde een roede van 4 meter.⁴

Er is nog meer wat aan de veenbodem herinnert. Het gebied heet immers niet Kamperbroek maar Kamperveen. Ook is er de Venedijk langs de IJssel, die zo heet omdat de dijk van Kampen naar de venen liep.

Plaats van de voormalige uitwateringssluits van het Binnenland van Kamperveen. Nu onderdeel van de afwatering van het Buitenland naar de kolk van het gemaal. Foto: Bert Prins 2007

Omstreeks het jaar 600 begon in Mastenbroek de afzetting van klei. Het zal aan de Kamperzijde van de IJssel niet anders zijn geweest. Kamperveen is op één plekje na overal bedekt met klei, maar dat was gedurende de eerste eeuwen van de ontginning nog niet het geval.

Overslagzand komt voor bij de kolken langs de dijken. Het meeste overslagzand is te vinden langs het voormalige water de Enk, ooit een breed water en een geveesde toegang van zeewater tijdens stormvloed.

De verandering van het reliëf

Bodemdaling ontstaat door verlaging van de grondwaterstand. Verlaging van de grondwaterstand vermindert de opwaartse kracht van het water, waardoor de korrels meer op elkaar en minder op het water leunen. De grond wordt daardoor in elkaar gedrukt. Veem wordt meer samengedrukt dan klei. Bewerking van de grond bevordert de toetreding van lucht, waardoor het bodemleven op gang komt en organisch materiaal verteert. In veem is de daling daardoor veel groter dan in klei. Bij akkerbouw op veem kan de bodem dalen met één meter per eeuw! Doordat Kamperveen helde

naar de IJssel neemt de kleilaag rivierwaarts in dikte toe. De kleilaag beschermde het veen, afhankelijk van de laagdikte, tegen uitdroging en toetreding van lucht. Verschillen in bodemdaling veroorzaakten een omkering van het reliëf. De laagst gelegen gronden liggen nu niet langs de rivierdijk maar langs de grens met Gelderland. Kamperveen helt zowel van de IJssel af in de richting van de provinciale grens als van het Zuideinde naar het Noordeinde. Het laagste punt ligt in het noordwesten op ongeveer NAP – 0.70 meter. Waarschijnlijk helde het veen oorspronkelijk ook van de Veluwe naar de zee. Volgens de topografische kaart wordt Kamperveen aan drie zijden omsingeld door de NAP-hoogtelijn, terwijl het gebied beneden NAP is gelegen. Aan de noordzijde langs de Enk komt dit door een strook met afzettingen vanuit zee; aan de oostzijde door afzettingen van de IJssel, en aan de zuidzijde door de helling van het terrein van de Veluwe af. Dat is te zien aan de kavelrichting in Oosterbroek, loodrecht op die van Kamperveen.

Twee vijanden

Kamperveen had twee vijanden, de IJssel en de zee. Overstromingen in de winter werden niet bezwaarlijk geacht. Integendeel, zij werden gewaardeerd vanwege de bemestende werking van de afzettingen. Elders, in de uiterwaarden langs de IJssel en in de buitenpolders langs de zee, was het goed boeren. In Kamperveen was het tijdens de beginperiode van de ontginning ongetwijfeld ook zo.

Omstreeks 1400 bestond Kamperveen uit twee gedeelten: één gelegen tussen de IJssel en de Hogeweg, het Buitenland geheten, en één gelegen tussen de Hogeweg en de grens met Gelderland, het Binnenland geheten. Het Buitenland had een zomerdijk als beveiliging tegen het water van de IJssel en helemaal geen dijk tegen het water van de zee. Dit was in de begintijd niet bezwaarlijk, toen het land nog relatief hoog lag en de stormvloedstanden nog betrekkelijk laag waren. Kennelijk kregen de boeren al omstreeks 1300 tijdens stormvloed water in hun huizen en stallen. Zij verdedigden zich niet tegen de zee, maar verhuisden naar het Binnenland. Het hoger gelegen Binnenland had wel dijken die naar de normen van die tijd een redelijke beveiliging boden. Het mysterieuze water de Enk was zowel vriend als vijand van Kamperveen en van grote invloed op de geschiedenis.

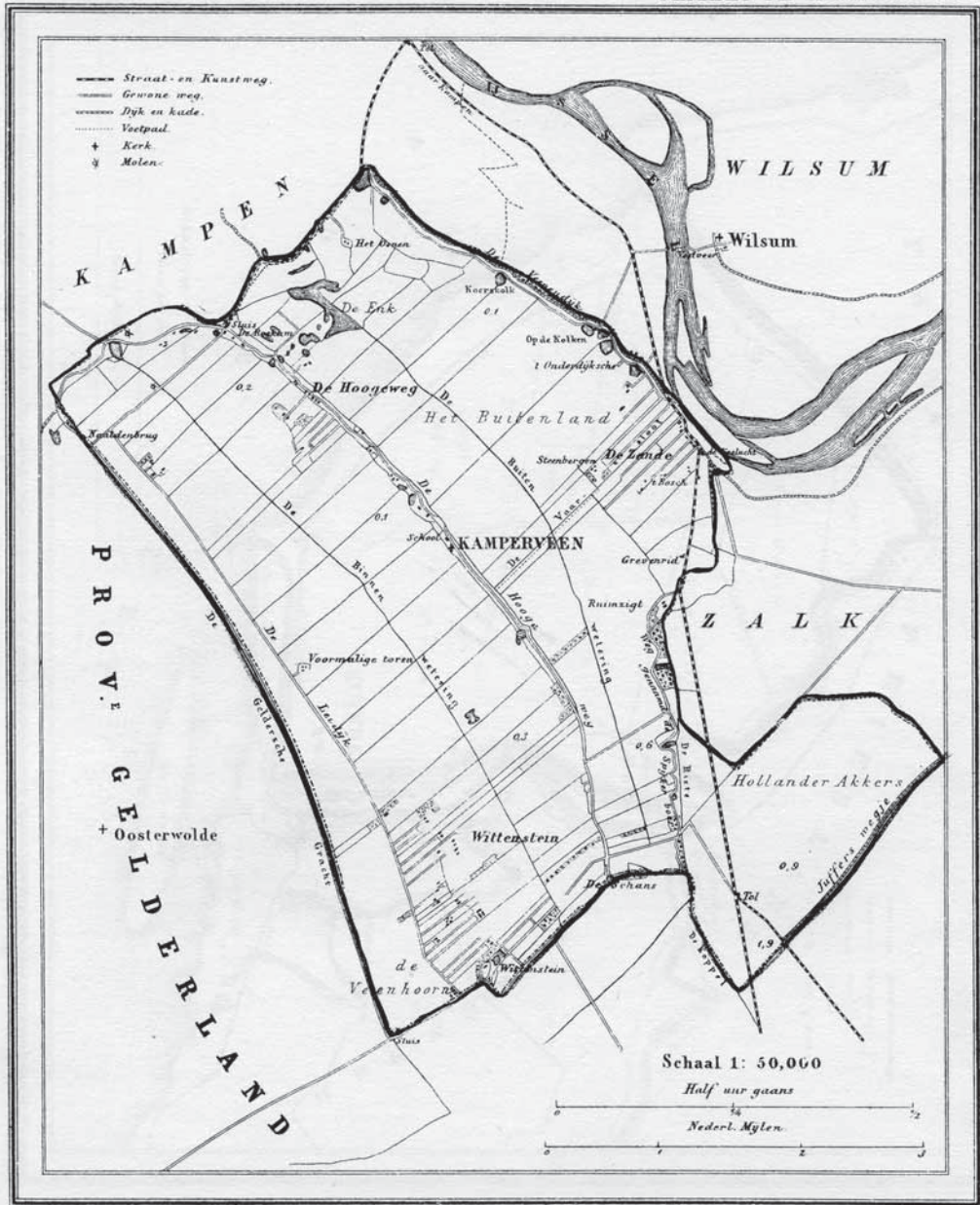
De Enk

Volgens de overlevering was de Enk een restant van een oude zijtak van de IJssel. Van Engelen van der Veen was daarvan overtuigd. En hij was niet de

enige. Die opvatting is echter onjuist. Op de bodemkaart ontbreken rivierafzettingen in de baai van de Enk. Belangrijk is dat in de bodemkundige studie van dr. ir. P.J. Ente over de vorming van de IJsseldelta de Enk niet wordt genoemd en dat deze geul ook niet voorkomt op zijn bodemtypenkaart.⁵ Opmerkelijk op die kaart is de brede zone tussen de afzettingen van de Enk en die van de IJssel, bestaande uit klei of zavel op veen. Een zone die de aansluitende polders Broeken en Maten en Kamperveen, die hetzelfde bodemtype hebben, met elkaar verbindt. Waar veen zit, heeft geen rivier gelopen. Interessant is ook dat die zone bij de Enk niet ligt aan de Kamperveense kant van de Venedijk, maar in de Onderdijkse polder. Hieruit volgt weer dat de voormalige loop van de IJssel in de buurt van de Enk op een flinke afstand van die dijk lag. Het verloop van de oude grens tussen Kampen en Wilsum wijst daar ook op.

De aanname dat de naam Enk komt van het woord *hank* - dode rivierloop - hoeft niet te worden verworpen. Toen die naam ontstond, veronderstelde men misschien dat het ooit een rivier was geweest. Merkwaardig is dat op een kaart uit 1724 de Enk wordt genoemd *Ess* of *Reeve*.⁶

Het is niet bekend hoe de Enk is ontstaan. Vermoedelijk bestond er een laagte tussen veengebieden met een kreekje dat door overstromingswater van de zee en de IJssel is uitgeslepen. Het zand uit de geul kwam vooral terecht in de nabije omgeving van de Enk. Dit proces is bevorderd door het ontstaan van de Zuiderzee, de zeespiegelstijging en de bodemdaling in het Buitenland. De verdieping van de geul was vermoedelijk intens in de 14de, 15de en in mindere mate in de 16de eeuw. Daarna begon de verlanding als gevolg van de zich ook naar het zuiden uitbreidende IJsseldelta. Een smalle waterloop bleef over, die moeizaam in stand werd gehouden, de huidige Buiten Reve. Wat van de Enk resteert, is een grote waterplas met de naam Enk in het Buitenland. Die lijkt op een ongeveer 500 meter lange dijkkolk. De Enk was bij de Hogeweg een breed en diep water. Voorafgaand aan de afdamming ter plaatse in 1478 was daar een veer. Deze dam had voortdurend van doorbraken te lijden. In 1498 was hij zodanig vernield dat van herstel werd afgezien. Tweemaal is een brug gebouwd, die door storm is vernield. Bij verbroken wegverbinding was er een veer. Pas in 1638 besloot men weer een dam te maken. Deze kwam in 1639 gereed. Met veel moeite kon deze Nieuwe dijk worden gehandhaafd. Kort na 1498 heeft Kamperveen zijn Buitenland met een eigen kade enigermate tegen de zee beveiligd. Ook deze kade was moeilijk te houden. In 1550 werd grond aangekocht voor het leggen van een nieuwe kade. Ook deze bezweek. Van Engelen van der Veen

1868.

2226 Bunders 575 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

Overzichtskarta van Kamperveen. Bron: J. Kuyper, Gemeente-atlas van Overijssel. 1867

heeft nog restanten aangetroffen. Doordat het zeewater kon uitwijken naar het Buitenland en de gebieden ten zuiden daarvan, bleven de Venedijk en de dijken van Kampen bij stormvloed gespaard. Op de IJssel waren de waterstanden tijdens stormvloed ook hoog. Maar tijdens de gevaarlijke stormen uit het noordwesten lag de Venedijk in de luwte en beukten de golven vooral op de zeedijken van Kamperveen.

De ontginning

Volgens de literatuur zou de ontginning van de gebieden Hollander Akkers en Kamperveen na 1170 zijn begonnen en het werk zijn van vluchtelingen, die hun door hevige stormvloeden onbewoonbaar geworden land in West-Friesland moesten verlaten.⁷ De samenhang tussen deze twee gebieden blijkt uit het feit dat zij één schoutambt⁸ en gemeente⁹ waren. Zij behoorden tot verschillende afwateringseenheden, uiteindelijk leidend tot twee waterschappen: Zalk lozend op de IJssel en Kamperveen lozend op zee. Blijkens oorkonden, uitgevaardigd door de bisschoppen Godfried van Rhenen (1156-1178), Otto I van Gelre (1212-1215), Wilbrand van Oldenburg (1227-1233) en Otto III van Holland (1234-1249), kwam de ontginning aarzelend op gang.¹⁰ Volgens die privileges was Kamperveen een laag, broekig land. In een brede strook langs de IJssel was dat zeker zo, maar, zoals gesteld, niet verder van de IJssel af.

In Staphorst en elders in Overijssel werkten de ontginners van laag naar hoog, nadat eerst op ongeveer 1.5 kilometer afstand van het beginpunt een zogenaamde *leidijk* was gelegd, om het water van de hoger gelegen gronden van de ontginning weg te houden. Het ligt voor de hand dat het te Kamperveen ook zo is gegaan. De ontginning begon bij de IJssel en de Hogeweg zal de leidijk zijn geweest. Het lozen op zee is profijtelijker dan het lozen op de rivier, vanwege de lagere waterstanden en de voordelen van de getijbeweging. Daarom werd een wetering naar de Enk gegraven, die op grond van de aanwezigheid van min of meer in elkaars verlengde liggende dwarssloten vermoedelijk dicht bij de IJsseldijk lag dan de latere Buitenwetering. Waarschijnlijk hebben de ontginners langs de oudste wetering gewoond. Van een woonplaats of woonplaatsen rivierwaarts van de leidijk (Hogeweg) is helaas niets bekend. Op deze eerste ontginningsfase volgde een tweede, waarbij de sloten werden doorgetrokken. Uit de topografische kaarten blijkt dat het hier ook zo is gegaan. Zoals elders gebruikelijk werd ook in Kamperveen een nieuwe leidijk aangelegd. Dat gebeurde in het begin van de 14de eeuw dichtbij de Gelderse grens. Er is nu een weg die de

Het visgraatpatroon van de verkaveling bij de Riete.

Bron: *Historische Atlas Overijssel*, Den IJp 1990, kaart 319, verkend in 1885, herzien in 1911.

naam Leidijk draagt. Dat is misleidend, want de echte Leidijk lag dichterbij de Gelderse grens. Bij het maken van de eerste leidijk (de Hogeweg) ontstonden bij het grondwerk ter weerszijden sloten, waarbij die aan de hoge zijde werd gebruikt voor het zijdelings afvoeren van het bovenwater naar de Enk. Die taak is later overgenomen door de Binnenwetering op een betere plaats. Toen de omkering van het reliëf het zinvol maakte, werd de sloot aan de voorzijde van de Hogeweg, de Voorwetering, in verbinding gebracht met de Enk. Gebruikelijk was dat bij het doortrekken van de sloten de oude leidijk zijn waterkerende functie verloor. Zo'n dijk werd op zijn minst op veel plaatsen doorbroken om de afwatering van het nieuwe slotenstelsel op het oude te bewerkstelligen. De Hogeweg bleef echter, dankzij de Enk, een waterkering. Lozing op de Enk was effectiever dan een indirecte via de sloten in het eerste slagenblok. De op hoger gelegen terrein gelegen Hogeweg kon hogere waterstanden keren dan de IJsseldijk. Bovendien was daar al vóór 1400 een dijk langs de Enk. Daarom heette het gebied achter die dijken het Binnenland. Beide delen van Kamperveen hadden dus een eigen wete-

Binnen- en Buitenland lozen door middel van sluisen op de Buiten Reve. Bron: H.J. Versfelt, *De Hottinger-atlas, van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794*, Groningen 2003, kaart Overijssel 29.

ring naar de Enk: de Buitenwetering en de Binnenwetering.

Opmerkelijk is dat de tweede ontginningsfase erg snel volgde op de eerste, en ook dat de boeren zo snel uit het gebied van de eerste ontginning wegtrokken. Dit is anders bij de veenontginningen elders in Overijssel, maar die hadden dan ook niet met twee vijanden te maken. Volgens Van Engelen van der Veen woonden de boeren van meet af aan achter de Hogeweg.¹¹ Mijn opvatting is dat de boeren aanvankelijk wel in het Buitenland hebben gewoond, omdat de zee hier vóór omstreeks 1300 nog niet gevaarlijk was. Dat veranderde kennelijk snel, want velen verhuisden omstreeks 1325 naar een hoger gelegen woonplaats op ongeveer een kwart kilometer van de (tweede) leidijk en op ongeveer een halve kilometer van de grens met Gelderland. Omstreeks 1377 is op die grens een scheidslot gegraven, die omstreeks 1425 is vergroot tot een op Gelders gebied gelegen gracht ten behoeve van de afwatering van de polder Oldebroek. Dit hield voor dat gebied

een omschakeling in van lozing op de IJssel naar lozing op zee. Aan beide zijden van de gracht kwam een kade, hier een wang genoemd. Deze wangen maakten het lozen bij hogere waterstanden op zee mogelijk. Bij gestremde lozing werd aan de Oldebroekse kant van de gracht een sluis gesloten.

De nieuwe woonplaats kan samenhangen met de locatie van de kerk. De kerk is gebouwd op een kavel van de kerk van Wilsum, waarbij misschien is gestreefd naar een zo groot mogelijke afstand tussen beide kerken. Op die later verlaten woonplaats zijn resten van huissteden aangetroffen en

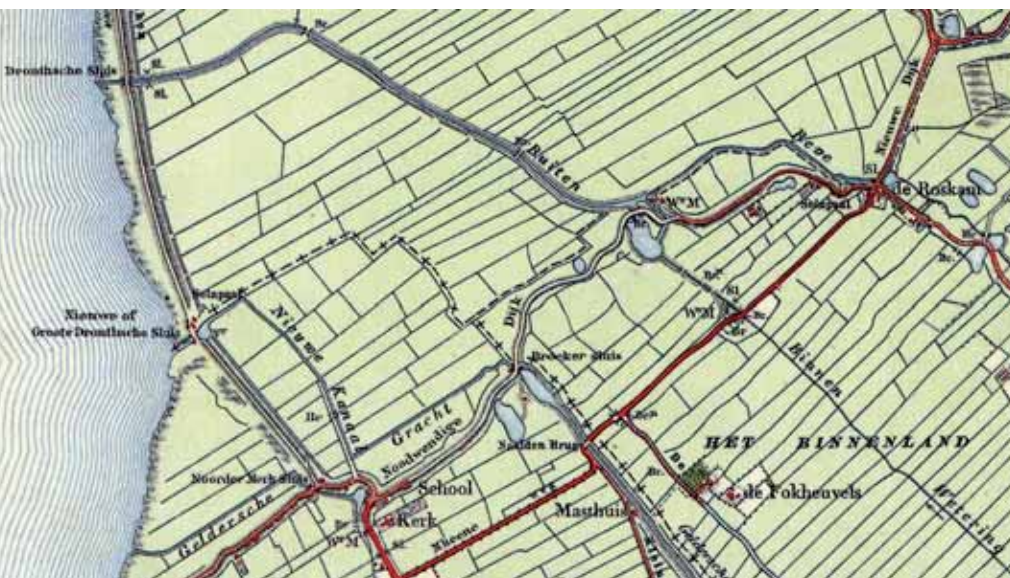
een verlaten kerkplaats met kerkhof. Die kerkplaats is nog aanwezig en wordt de *Dompe* genoemd. Kamperveen moet tussen 1319 en 1336 tot een afzonderlijke parochie zijn ingericht.¹²

De dijken

Van Engelen van der Veen neemt aan dat langs de linkeroever van de IJssel in 1302, en vermoedelijk al eerder, een doorgaande dijk tussen Hattem en Kampen bestond.¹³ Toen de ontginners in Kamperveen kwamen, troffen zij een gebied aan dat vaak door de IJssel werd overstroomd. Logisch dat zij een kade aanlegden, die benedenstrooms aansloot op die van Kampen en bovenstrooms op hun dijk langs de Riete - het grenswater met laag Zalk - en op de IJsseldijk van Zalk. De IJsseldijk is een zomerdijk geweest. Immers, de IJsseldijken worden in het dijkrecht van Kamperveen, dat in 1582 werd verzameld, zomerdijken genoemd. Er bestond vóór 1500 geen kade langs de Enk tussen de IJsseldijk en de Hogeweg. Eén uitwateringssluis in zo'n kade zou overigens het overstromingswater van de IJssel niet binnen redelijke tijd kunnen lozen. Ook houdt een kade daar de gevaarlijke stormvloed niet tegen. Het maken van een hoge zeedijk had geen zin zolang de IJsseldijk nog een zomerdijk was. Kennelijk hebben dit soort overwegingen ertoe geleid dat de kade tegen de zee achterwege is gebleven. De boeren hebben ook geen terpen opgeworpen en zijn al na ongeveer een eeuw achter de Hogeweg gaan wonen.

Toen Kampen en Kamperveen in 1478 de Enk bij de Hogeweg afdamden, woog het verkeersbelang zwaar. Kampen betaalde de helft van de aanlegkosten. Er is een aantekening uit dat jaar over de verbetering door Kampen van de Raedijck (nu: Janboerswegje) om in de winter in de stad te kunnen komen. Dit kan in verband worden gebracht met een bericht in het Dijkrecht van Zalk, inhoudende dat de marke in de tweede helft van de 15de eeuw 21 jaar onbedijkt heeft gelegen. Nagenoeg zeker was de IJsseldijk in 1478 een winterdijk, want Kamperveen betaalde mee aan de afdamming van de Enk, en zonder bescherming van het Buitenland tegen de hoogwaters op de IJssel zou die dam, ondanks de uitwateringssluis daarin, de afvoer van het overstromingswater te erg belemmeren. Merkwaardig is dat de naam zomerdijk nog lang is gehandhaafd.

De polder Kamperveen en de polder Oosterwolde in Gelderland beschermden elkaar tegen het zeewater. Beide polders vormden samen als het ware een schiereiland. Het Binnenland van Kamperveen had zijn Hogeweg en was aan de zuidzijde het Zuideinde, begrensd door de Zuidwende of

Binnen- en Buitenland lozen door middel van watermolens op de Buiten Reve en verder naar zee via een sluis in de Overlaatkade. De dijk bij de kolk is doorgraven tussen 1859 en 1886.

Bron: *Historische Atlas Overijssel*, Den IJp 1990, verkend in 1885, gedeeltelijk herzien tot 1919, kaart 302

Zuidwendige dijk. Aan de noordzijde, het Noordeinde, was de grens de Noordwendige of Noordwendige dijk. Vermoedelijk is Zuidwende een verbastering van *zigtwende* of *zigtwinde*. Het Buitenland was aan de zuidzijde door de Spijkerboersdijk beschermd tegen overstromingen in Zalk. Blijkens de ligging van de vele kolken aan de zuidzijde beschermde deze bij Kamperveen in beheer zijnde dijkweg in feite Laag Zalk min of meer tegen overstromingen vanuit zee. Tussen Zalk en Hattem lag op Overijssels gebied de Stouwe of Gelderse kade. Deze dwarsdijken op de rivierdijk komen overeen met de situatie elders, waarbij de marken zich beschermden tegen wateroverlast komend van de stroomopwaarts langs de rivier gelegen marken. Helaas is de stouwe afgegraven. Kamperveen grenst aan de noordoostzijde aan het gebied Onderdijks, gelegen tussen de Venedijk en de IJssel. Het Onderdijks lag ooit grotendeels aan de andere kant van de IJssel.¹⁴

Nogmaals verhuizen

Vermoedelijk is de Kamperveense kerk in 1510 door Geldersen onherstelbaar verwoest en later ter plaatse herbouwd, waarbij vrijwel geen gebruik

is gemaakt van bouw materiaal van de oude kerk.¹⁵ Tijdens oudheidkundig onderzoek in 1978 zijn van de eerste kerk slechts gevonden enkele rode kloostermoppen, brokken van Romaanse dakpannen en resten van oud plaveisel gemaakt van kloostermoppen. De tweede kerk is tijdens de beruchte decembervloed van 1747 zodanig beschadigd dat in 1748 de nieuwe kerk aan de binnenzijde van de Hogeweg is gebouwd, op dezelfde plaats als de tegenwoordige Nederlands Hervormde kerk. De toren liet men staan, terwijl het kerkhof tot 1904 in gebruik bleef. Het kerkhofheuveltje bestond uit opgebracht humeus zand en rees tot ongeveer 1.25 meter boven het omringende maaiveld uit. Dit zand met veenresten rustte op een gemiddeld 80 centimeter dikke laag vast veen, liggend op het zand waarop het zich had ontwikkeld. In het kerkhofheuveltje werd geen klei aangetroffen. Vermoedelijk is met het ophogen begonnen toen het terrein nog zodanig hoog ten opzichte van de zee lag dat er geen overstromingen waren.

Tegelijkertijd met het wonen ter hoogte van de kerk werd er ook gewoond op terpen tegen de Hogeweg. Die weg was al vroeg op de dijk aangelegd, wat blijkt uit een stuk uit 1418 waarin staat 'de dijk die men nu ter tijd de Hogeweg noemt'.¹⁶ Het verhuizen naar de Hogeweg is een geleidelijk verlopend proces geweest, dat ongetwijfeld is bevorderd door de ramp van 1747 en de verplaatsing van de kerk. De overstromingen van 1775 en 1776 vaagden nog boerderijen en huizen weg, die in en om het oude dorpscentrum waren achtergebleven. Na de februarivloed van 1825 stond alleen de oude toren nog overeind. In 1838 werden die toren en resten van de kerk afgebroken.¹⁷

Dalen en stijgen van het land.

De ondergang van de Kamperveense Zeedijk

Ten gevolge van de ontwatering van de ontginningen ontstond bodemdaling, die door bleef gaan als gevolg van de almaar voortgaande verlaging van de polderpeilen, versterkt door de stichting van watermolens. Tussen Kamperveen en de zee steeg het onbedijkte of door lage kaden beschermde land door de afzettingen vanuit zee. Daarbij kwam de kust steeds verder van de zeedijk af te liggen. Hier vond dus ook een omkering van het reliëf plaats.

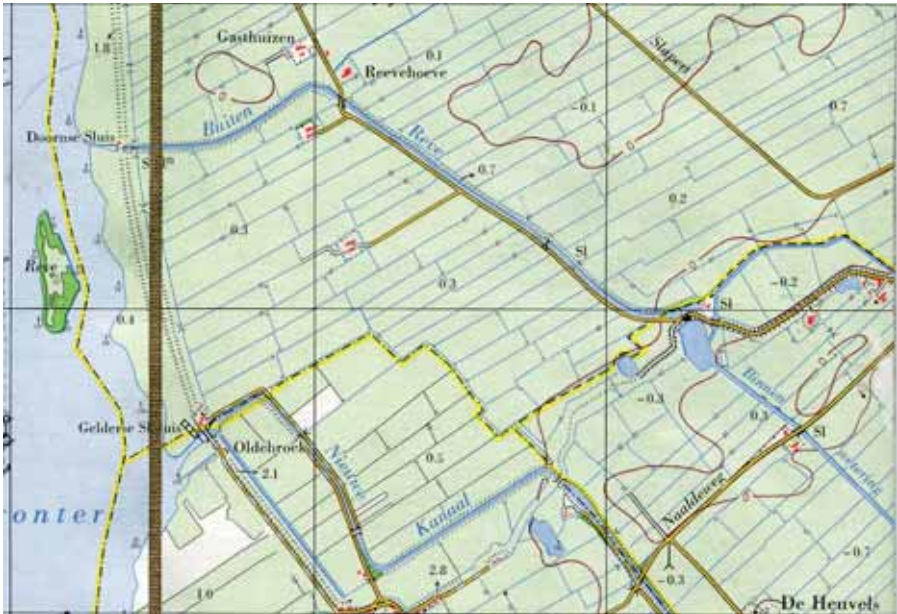
De zeedijk van Kamperveen was een onderdeel van een ver landinwaarts gelegen dijksketen. De zeedijken waren toen de Oostwolder zeedijk, de Noordwendige dijk en de Nieuwe dijk, beide van het waterschap Kamperveen en de Zwarte dijk en de St. Nicolaasdijk van de stad Kampen. Tijdens

een zware storm in 1824 bezweek de Zwarte dijk en werden de Noordwendige- en Nieuwe dijk zwaar beschadigd. Toen in februari 1825, in dezelfde winter, een stormvloedramp van grote omvang Overijssel trof, werd de Noordwendige dijk op vele plaatsen tot het maaiveld afgeslagen en vielen in de Nieuwe dijk twee kapitale doorbraken. De polder Kamperveen overstroomde. Er verdronk een gezin van zes personen. Voorts verdronken 751 runderen van de 973 die er in 1824 waren, werden zes gebouwen weggespoeld en waren 57 gebouwen onbewoonbaar geworden. Ook de Zwarte dijk van de polder Broeken en Maten werd 'verschrikkelijk door en afgeslagen'. De zwaar beschadigde dijken werden niet meer hersteld. De Nieuwe dijk kwam er op twee dijkdoorbraken na betrekkelijk goed af, zij het dat daarbij wel de uitwateringssluis was vernield. Deze dijkweg werd wel hersteld, waarbij de sluis door een nieuwe moest worden vervangen.¹⁸

De aanleg van de Dronther overlaat

In gevolge een door de waterstaat (toen nog uitsluitend Rijkswaterstaat) opgemaakt ontwerp werd in 1826 de oude zeedijk niet hersteld, maar werd zeewaarts van de buitenpolder Dronthen op aanwassen langs de kust een overlaatkade met flauwe taluds gemaakt met een hoogte van - omgerekend op NAP - slechts 1.97 meter. Deze lage, maar overloopbestendige dijk sloot voor het eerst de verlande baai van de Enk van de zee af. In de polder Mastenbroek werden twee overlaatkaden met dezelfde hoogte aangelegd. Dit teneinde het water bij een zeker peil 'op een zachte en min schadelijke wijs ten lande te doen instromen.'

Op de provinciale grens werd een ruime sluis gebouwd met drie openingen en drie paar deuren - later de Gelderse sluis geheten - om het overstromingswater na het luwen van de storm weer snel kwijt te kunnen raken uit het gebied van circa 11.000 hectare groot. Die grote sluis werd geholpen door een vijftal kleine sluizen op Overijssels gebied, waarvan er drie in het kader van de aanleg van de overlaat nieuw waren gebouwd. Van de restanten van de verwoeste dijken werden terpen opgeworpen. De gouverneur kreeg tot taak erop toe te zien dat er geen gebouwen werden geplaatst dan op boven de vloed verhevene terpen of hoogten. De overtuiging zou zijn ontstaan 'dat men in de herstelling der bedijking zich, als bij het Kampereiland, tot lagere vlak liggende dijken, mochten bepalen, over welke de hoge vloedden zouden kunnen strijken en de landen bemesten in plaats van door hoge dijken deze bemesting met meerder gevaar af te sluiten, de landen te zien vermageren, en langzamerhand dieper gekelderd te geraken.' Vermoedelijk is

Binnen- en Buitenland lozen door middel van een gemaal op de Buiten Reve.

Bron: Topografische kaart verkend in 1972.

toen begonnen met het afgraven van gedeelten van de Hogeweg, om met de grond terpen te maken of te verhogen.

De aanwassen waren door de aanleg van de overlaat in polderland veranderd. Het was uiteraard niet de bedoeling dat dit polderland, bij gestremde lozing van de sluisen in de overlaat, door de watermolens van de oude polders onder water zou worden gemalen. Om dit te voorkomen werden de afwateringskanalen van Kamperveen (de Buiten Reve) en van Broeken en Maten van kaden voorzien. Langs de Buiten Reve zijn nog gedeelten van de oorspronkelijke kaden te zien. Het onderhoud van de overlaat op Overijssels gebied kwam na lang geharrewar in 1838 te berusten bij Kampen en het waterschap Kamperveen in verhouding tot de dijkslengten die zij bij de vroegere bedijking hadden te onderhouden, zijnde 5164 : 2346.

De watermolens van Kamperveen

Hierbij zij verwezen naar de kaart. Kort na 1831 kwamen in Kamperveen twee watermolens tot stand. Het Binnenland had al eerder een molen blijkens een kaart uit 1724.¹⁹ De nieuwe kwam ongeveer te staan op de plaats

van de oude, dat wil zeggen niet bij de uitwateringssluis van het Binnenland, maar ongeveer vijfhonderd meter daarvan af aan de Naaldeweg. Tussen molen en sluis lag een omkaad boezemgebied, bestaande uit de kolk bij de dijk, de waterloop en ruim twee hectare boezemland. De watermolen voor het Buitenland kwam te staan bij een dam in de Buiten Reve vlak bij de uitwateringssluis van het Binnenland. De Overlaatsdijk langs zee, met onder meer een sluis voor de Buiten Reve, de Drontse of Doornse sluis, maakte de sluis in de Noordwendige dijk overbodig. Deze werd vervangen door een brug. De Buiten Reve maakte nu deel uit van de genoemde Kamperveense boezem. Beide molens profiteerden daar van. In de tweede helft van de 19de eeuw werd de afwatering van de kolk verbeterd door een dijkdooorgra-ving met brug bij de kolk.

Een molenaar bediende beide molens met een assistent wanneer 's nachts moest worden gemalen. Het gemaal Mr. G.A.J. van Engelen van der Veen verving in 1936 de molens. Tegelijk met het gemaal kwamen twee afsluitbare duikers tot stand, beide uitgerust met twee ijzeren schuiven. Zij zaten in de Noordwendige dijk en de Naaldeweg. De eerste voor het water van het Buitenland, de tweede voor het Binnenland. Kennelijk wilden de ingelanden niet dat er soms water van het Buitenland naar het Binnenland zou stromen of omgekeerd! De duiker aan de Naaldeweg is er niet meer en de andere verloor zijn schuiven.

Overlaat en overlast

De Drontse overlaat heeft vaak gewerkt zonder door te breken. In oktober 1834, december 1838, september 1853, januari 1855, mei 1860 (de om zijn schade zo beruchte Pinkstervloed), december 1862 en januari 1863 waren er overstromingen. De snelle opeenvolging van de vloedende doet de belanghebbenden nu op verhoging van de overlaat tot een zeedijk aandringen. Overstromingen waren er opnieuw in december 1863, december 1867 en december 1868. Dit kon toch zo niet blijven!

In 1867 werd een plan ontworpen voor de verhoging van de overlaat en van de kade rond het Haatland tot zeedijkhoogte. De oprichting in 1872 van het waterschap De Bedijking langs Dronthen maakte de uitvoering van het plan mogelijk.²⁰ Ondanks de naam was het geen echt waterschap met een eigen omslagplichtig gebied, maar een gemeenschappelijke regeling tussen de gemeente Kampen en zes waterschappen, waarvan Kamperveen verreweg de belangrijkste was. Kampen droeg 64 procent van de lasten, het waterschap Kamperveen 24 procent en vijf andere polders samen 12 pro-

cent, waaronder het waterschap Zalk en het polderdistrict Hattem. Deze twee gebieden hebben door de eeuwen heen nooit geprobeerd zich te beveiligen tegen overstroming vanuit de zee.

Het bestuur bestond uit een door de kroon benoemde voorzitter en twaalf leden. Twee daarvan werden door de kroon benoemd, drie kwamen uit het gemeentebestuur van Kampen, twee uit het waterschapsbestuur van Kamperveen en de vijf overige polders leverden elk een bestuurslid. Voor de aanlegkosten van de dijk gold een andere verdeelsleutel. Het in 1874 begonnen werk kwam in het najaar van 1876 gereed. De kapitale dijk reikte langs de zee tot NAP + 3.85 meter en langs de IJssel tot NAP + 3.35 meter.

De overlaat is er weer

Enkele maanden na het gereedkomen van de Dronterdijk, op 30 en 31 januari 1877, brak een stormvloed los, kennelijk om de dijk te beproeven. Het water kwam hier hoger dan ooit tevoren (NAP + 3.05 meter). Helaas, de dijk werd zwaar beschadigd. Het nog verse dijkvak ter plaatse van de overlaat werd zelfs weggevaagd tot de oorspronkelijke hoogte, die hier en daar niet hoger dan NAP + 1.80 meter was.²¹ Als oorzaken van deze vernieling gaven de deskundigen aan: de zandige samenstelling van de dijk, het gebrek aan voorland, de ligging op de stormstreek, de onvoldoende hoogte en vooral het ontbreken van bekleding. De ingelanden zagen geen kans om aan het geld voor herstel van de dijk te komen.

Als vanouds ging Kamperveen weer vaak onder water: overstromingen waren er in 1881, 1883, 1889, 1894, 1895, 1906, 1916 en 1917. De stormschaden werden steeds hersteld, rekening houdende met het overlaatkarakter van deze dijk. Bovendien ging in 1926 een deel van de streek, waaronder Kamperveen, onder water door de doorbraak van de IJsseldijk te Zalk, ten gevolge van de grootste rivierafvoer in de 20ste eeuw. Kort vóór de komst van de Afsluitdijk kwam het water bij stormvloed achter de overlaat tot de wallen van Kampen, de Venedijk en de IJsseldijk ten oosten daarvan en soms tot over de Zuiderzee-straatweg van Elburg naar Zwolle.²² Enkele nog hooggelegen dijkvakken, zoals de Nieuwe dijk, lagen toen als eilandjes in de waterzee.

De 'Ijssellandse' IJsseldijk en de Afsluitdijk

De watersnood van 1825 leidde tot krachtiger, beter gereguleerde waterschaps-organisaties in 1835. De bedijkte delen van Overijssel werden ingedeeld in negen dijksdistricten, waaronder district negen met de naam

Kamperveen. Dit district had alleen de eigen IJsseldijk in beheer. De rijksweg naar Kampen door de uiterwaard van de IJssel beschermde het waterschap de Onderdijkse polder tegen de zomerhoogwaters. Nadat op de berm van de weg een kopkade was aangebracht beschikte die polder over een volwaardige IJsseldijk. Het zou niet juist zijn alleen de kleine Onderdijkse polder met het onderhoud van die kopkade te belasten. Na ongeveer tien jaar onderhandelen trad op 1 januari 1957 het waterschap - eigenlijk een dijk-schap - IJssellanden in werking, bestaande uit het grondgebied van de waterschappen Kamperveen en de Onderdijkse polder. Dit gebeurde met de grote waterschapsconcentraties in zicht.²³

In 1932 kwam de Afsluitdijk van de Zuiderzee gereed en was het afgelopen met de overstromingen. Vermoedelijk is de verbindingsleiding tussen de Buitenwetering en de Binnenwetering, waarbij de Hogeweg is gekruist, gegraven door de ruilverkaveling Kamperveen-Zalk. Die voormalige dijk verloor daarmee zijn functie als waterscheiding. De toen verruimde Voorwetering was al in de tijd van de watermolens een belangrijke afvoerleiding van het Buitenland geworden.

De nieuwe Buiten Reve

Tot slot een paar opmerkingen over het voorkeursalternatief van de geprojecteerde Bypass, een nieuwe IJsseltak ten zuiden van Kampen. Deze waterloop begint smal bij de IJssel en eindigt breed in een gedeelte van het Drontermeer. Dit gedeelte wordt door een keersluis gescheiden van het Vossemeer, een sluis die nagenoeg gedurende het hele jaar geopend zal zijn. De waterscheiding tussen het Vossemeer en het Drontermeer komt te liggen bij de grens met Gelderland. Het brede gedeelte van de bypass herinnert aan de Buiten Reve, zoals die met ongeveer dezelfde breedte voorkomt op de kaart uit 1724. Alles wat in het gedeelte van Kamperveen ten zuiden van de N50 cultuurhistorisch van belang is blijft behouden. Het enige verschil is dat het nu in de polder gelegen meer, de Enk, buitendijks komt te liggen. Zoals voor de aanleg van de Dronther overlaat in 1826 de Buiten Reve vrij kon uitstromen op de Zuiderzee, zo stroomt de nieuwe Buiten Reve straks vrij uit via Vossemeer en Ketelmeer op het IJsselmeer. Wanneer de nieuwe Buiten Reve werkt als zijtak van de IJssel moet het gemaal Van Engelen van der Veen hoger opmalen dan in de huidige situatie. Ook de hoogteligging van de dijk ter plaatse zal veranderen. Het gemaal, een Rijksmonument, zal met veel zorg moeten worden ingepast.

Noten

- 1 Schilder, K., *Het waterschapsboek van Kamperveen. Deel I. Met het dijkrecht*. Kampen 1982.
- 2 Koops, B., *Het waterschapsboek van Kamperveen. Deel II. 1600-1627*. Kampen 1984.
- 3 Coster, W., *Leven met het water in de IJsseldelta*. Kampen 2002, 29.
- 4 Engelen van der Veen, G.A.J. van, 'De bedijking van den IJssel en zijne monden'. *Verslagen en Mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 41(1924) 23 noot 2.
- 5 Ente, P.J., 'De IJsseldelta'. In: *Kamper Almanak 1973-1974*, 137-164.
- 6 Muller, Johan, *Caert van de vrijheyd der stad Campen, 1724*. Gemeente Archief Kampen.
- 7 Nanninga Uitterdijk, J., 'Een en ander over Kamperveen en zijne oude privilegiën'. *Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel* 7(1883) 247-280.
- 8 Slicher van Bath, B.H., e.a. (red.), *Geschiedenis van Overijssel*. Deventer 1970, 81.
- 9 Kuypers, J., *Gemeente-atlas van Overijssel*. Leeuwarden 1867.
- 10 Halbertsma, H. en A.D. Verlinde, 'Kamperveen'. *Archeologisch nieuws, jg 1978*, R.O.B., 242-245.
- 11 Van Engelen van der Veen, 'Bedijking', 21.
- 12 Halbertsma en Verlinde, 'Kamperveen'.
- 13 Van Engelen van der Veen, 'Bedijking', 1-44.
- 14 Idem.
- 15 Halbertsma en Verlinde, 'Kamperveen'.
- 16 Schilder, 'Waterschapsboek', nr. 42.
- 17 Halbertsma en Verlinde, 'Kamperveen'.
- 18 Halbertsma en Verlinde, 'Kamperveen', 35 en J. ter Pelkwijk, *Beschrijving van Overijssels watersnood in februari 1825*. Zwolle 1826.
- 19 Muller, Caert.
- 20 Hooykaas, J., *Geschiedenis van het waterschap 'De Bedijking langs Dronthen'*. [Zwolle] 1942.
- 21 Beekman, A.A., *Nederland als polderland*. Zutphen, 3de druk, 1932, 426.
- 22 Beekman, *Nederland*, 426
- 23 Coster, *Leven*, 63-64.